

JADIDCHILIK HARAKATINING YUZAGA KELISHI, UNING MAQSAD VA YO'NALISHLARI, ABDULLA QODIRIY ASARLARIDA JADIDCHILIK G'OYALARI

Abdusamatova Nozanin, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Urgut filiali O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

THE EMERGENCE OF THE JADIDISM MOVEMENT, ITS GOALS AND DIRECTIONS, THE IDEAS OF JADIDISM IN THE WORKS ABDULLA QADIRI

Abdusamatova Nozanin, Student of uzbek language and literature, Urgut branch of Samarkand State University named after Sharof Rashidov

[https://orcid.org/
0009-0006-1504-4112](https://orcid.org/0009-0006-1504-4112)

e-mail:

[nozaninabdusamatova851@
gmail.com](mailto:nozaninabdusamatova851@gmail.com)

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ДВИЖЕНИЯ ДЖАДИДИЗМА, ЕГО ЦЕЛИ И НАПРАВЛЕНИЯ, ДЖАДИДСКИЕ ИДЕИ В ТВОРЧЕСТВЕ АБДУЛЛЫ КАДИРИ

Абдусаматова Нозанин, студентка факультета Узбекского языка и литературы Urgutского филиала Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

Annotatsiya: Ushbu maqolada jadidchilik harakatining yuzaga kelishi, uning Turkiston bo'ylab tarqalishi, jadidchilikning asosiy maqsad va yo'nalishlari haqida fikr yuritilgan bo'lib, maqola davomida jadidlar tomonidan yaratilgan asarlarning o'z davri va bugungi kun bilan bog'liqligi, xususan bu jarayon Abdulla Qodiriy asarlari negizida yoritib, izohlab o'tilgan.

Kalit so'zlar: jadid, tamaddun, ilm-fan, siyosat, ma'rifat.

Abstract: This article discusses the emergence of the Jadidism movement, its spread throughout Turkestan, its main goals and directions. In the course of the article, aspects of the connection between the works created by the Jadids and their period and today, in particular, this the process is illuminated and explained on the basis of Abdulla Qadiri's works.

Keywords: History, civilization, science, politics, enlightenment.

Аннотация: В данной статье рассматривается возникновение движения джадидизма, его распространение по Туркестану, его основные цели и направления. В ходе статьи освещаются и поясняются аспекты связи произведений, созданных джадидами, с их периодом и сегодняшним днем. Этот процесс освещен и объяснен на основе произведений Абдуллы Кадири.

Ключевые слова: история, цивилизация, наука, политика, просвещение.

TAMADDUN NURI / THE LIGHT OF CIVILIZATION ISSN 2181-8258

2024-yil, 6-son (57) Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal

KIRISH. Bugungi kunda biz dunyo ilm-fan taraqqiyoti rivojlanib, insoniyat tamaddunining eng oliy darajalari shakllanayotgan zamonda yashamoqdamiz. Turli ixtirolarning yaratilishi, yangicha qarash va taomillar asosida shakllangan davlatning barpo etilishi – bularning barchasi ilm-fan, bilimli jamiyatning asosi va tub negizini tashkil etadi. Nafaqat jahonda, balki yurtimizda ham rivojlanishlarning tub negizida ajdodlarimiz mehnati, ularning biz avlodlar uchun yaratib ketgan shonli va sharaflil hayot yo‘li poydevor vazifasini o‘tamoqda.

Negaki, mamlakatimizda yetishib chiqqan buyuk allomalar, olim-u, fozillar, jadid namoyandalari shu yurt taraqqiyoti, istiqboli xususida qayg‘urib ko‘plab sa’y-harakatlari bilan iz qoldirishgan. “Umuman, biz jadidchilik harakati, ma’rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o‘rganishimiz kerak. Bu ma’naviy xazinani qancha ko‘p o‘rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko‘p savollarga to‘g‘ri javob topamiz. Bu bebaho boyligni qancha faol targ‘ib qilsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi”[1].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Jadidchilik harakati dastlab, XIX asrning 80-yillarida [Qrimda](#) ma’rifatparvar Ismoilbek G‘aspirali boshchiligida vujudga keldi. XIX asrning 90-yillaridan [O‘rta Osiyoda](#) tobora keng tarqalgan. Ular millatning rivojlanishdan ortda qolayotgani, jamiyatni har jihatdan, nafaqat ma’naviy, balki siyosiy taraflama ham rivojlantirish lozimligini birinchilardan bo‘lib anglab yetishdi. Jadidlar o‘z nomi bilan yangilikka, yangicha dunyoqarash sari intilgan faol ijtimoiy harakat namoyandalari hisoblanadi.

Ularning harakati zamonaviy dunyoqarashning ko‘plab jabhalarini yuzaga keltiruvchi ilm-fan, siyosat, madaniyat kabi sohalarini qamrab olgan. Bu borada yurtimizning turli hududlarida yetishib chiqqan M.Behbudiy, M.Abdurashidxonov, Ibrat, A.Avloniy, A.Qodiriy, Cho‘lpon kabi jadidchilik namoyandalarining harakatlari salmoqlidir. Bu oqim vakillari taraqqiyot uchun kurashish, [turkiy tillarni](#) rivojlantirish, shu tillardagi adabiyotni boyitish, dunyoviy ilmlarni o‘rganish, fan yutuqlaridan foydalanish hamda

ayollar va erkaklar tengligi uchun kurashishga chaqirishgan[2].

Bu borada esa ularning harakatlari tizimli avj olgan holda, quyidagilarni:

- a) Turkistondagi diniy xurofotlarni yo‘q qilish, mutaassiblarning ongini o‘zgartirish, aholini ma’rifatli qilish va ularning mustaqil fikrlarini shakllantirish;
- b) yagona qonunlar tizimi va konstitutsiyasiga ega mustaqil davlat negizini bunyod etish;
- d) Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurashish;
- e) mamlakatning kambag‘al aholisini savodli qilish va ularning turmush tarzini yaxshilash kabi prinsiplarni o‘z oldilariga maqsad qilib qo‘yishdi.

“XX asr boshidagi jadid adabiyotining bosh mavzuyi, - deb yozgan edi Begali Qosimov, - millat, uning tarixi va taqdiri masalasidir. Behbudiydan Fitrat-u Cho‘lpongacha, Avloniydan Qodiriygacha jaded adabiyotining maqsad va mazmuni shunday talqin qilindi va shunday yondashuv sobit va ustuvor keldi. Bu yangi o‘zbek adabiyotini boshlab bergan jadidlarimizning eng katta yutuqlaridan biridir”.

Bu kabi siyosiy harakatlardan tashqari jadidlar adabiy jarayonlarga ham e’tibor qaratishdi. Zero, Turkiston qadim adabiyot tarixiga ega, o‘z mutafakkir, yozuvchi, g‘azalnavislari bilan mashhur va adabiyot ta’sir kuchiga moyil qatlam bo‘lganligi boisdan, jadidlar adabiyot sohasida ham birdek o‘zlarining harakatlarini amalga oshirdilar. Bu harakatlarning faol qatnashchilaridan yana biri Abdulla Qodiriy bo‘lib, u tomonidan yaratilgan hikoya, qissa, she’r va romanlarda mana shunday g‘oyalarni ilgari surgan edi.

Bu kabi asarlar negizida qahramonlar xarakteri va ularning harakatlari orqali ijtimoiy hayotdagi kamchiliklar, noroziliklar, adolatsizliklar, xalqning johillikka yuz tutganligi, bu qatlamlar turmush-tarzinining og‘irligi turli obrazlar timsolida aks ettirildi. Misol tariqasida birgina Abdulla Qodiriyning ushbu davrlarda yaratilgan “O‘tgan kunlar”, “Mehrobdan chayon” romanlari, “Shodmarg”, “Jinlar bazmi”, “Obid ketmon” hikoyalari, “To‘y”, “Ahvolimiz”, “Millatimga”, “Fikr aylagil” kabi she’rlari o‘z negizida mazkur davr g‘oyalari va harakatlarini ifodalagan asarlar sirasiga kiradi.

MUHOKAMA. Qodiriy siyosiy muammolardan tashqari ijtimoiy masalalarga ham e'tibor qaratdi. U avom xalq hayotidagi kamchiliklar, turli muammoli vaziyatlardan, xalqni ilm olishdan ko'ra boshqa masalalar qiziqtirayotganidan kuyunib so'z boshlaydi. Bu kabi qarashlar Qodiriyning "To'y", "Ahvolimiz" kabi she'rlarida umumlashtirib ifodalangan. Mazkur she'rlar ma'no jihatdan aynan yuqoridagi masalalarni to'laqonli qamrab olgan. Misol tariqasida adibning "To'y" she'rida behuda sarf-harajatlar, bir kunlik to'y uchun qilingan harakatlar besamarligi, odamlar bir-biridan ustun bo'lish dardida tobora ortiqcha hashamatga berilayotgani, bu kabilar Qur'onda ham berilmaganligi haqida fikrlar keltirib o'tadi. Bundan tashqari:

"O'tsa to'y birla yoz-u qishimiz,

Aylagay bizni yerg'a yakson to'y", degan satrlarida butun yoz-u qish tinmay mehnat qilib, to'y o'tgandan so'ng ahvolning tangligi, yana og'ir mehnat domiga giriftor bo'lish qismati xususida so'zlaydi.

"Kelingiz do'stlar, din qarindoshlar,
Tashlasun bo'lsa gar musulmon to'y"

kabi satrlari orqali shoir musulmonchilik an'alariga muvofiq, kamtarona, behuda sarflardan holi to'y qilish to'g'risida xulosa keltirib o'tadi.

Qodiriyning mazkur she'rida ilgari surilgan g'oya mohiyati uning yana bir asari – "Baxtsiz kuyov" dramasida ham ilgari suriladi. Dramada adib bu kabi ortiqcha udumlar va chiqimlarning zarari va ularning inson hayoti uchun fojiviy ta'sirini lo'nda ifodalaydi.

Ijodkorning "Ahvolimiz" she'ri o'z sarlavhasi mazmuniga muvofiq millat holidan, yurt ahvolidan darak beruvchi asar hisoblanadi. Uning umumiy mazmunida xalqning g'aflat botqog'iga botib borayotgani, o'rni kelganida vijdon, or-nomusni ham pulga sotishi, zamon farzandlarining ilm-fan o'rganmay, adabsiz qilib o'stirayotganligi, butun yoz-qishni bedana sayratib, behuda o'tkazayotgani haqida so'zlaydi.

Qarimiz, boyonimiz, balki bu vaqt oqvondamiz,

Nogohon ko'rsak agar bir besaqolni qotamiz.

She'ning yakuniy bandlarida Qodiriy jadidlar harakati xususida ham fikr yuritadi. Zero,

millat holidan kuyunuvchi shaxslarni xalqning o'zi yo'q qilayotgani, ularga qarshi tosh otib, kofir, dahriy sanab, to'punchada otishga tayyor ekanligi haqida nadomat ila so'zlaydi.

O'rtada chiqsa agar millatni suyguchi,

Biz ani dahriy sanab, to'foncha birla otamiz, – deydi Qodiriy mazkur she'rida.

So'nggi bandida esa adib qolgan she'rlari kabi o'z xulosasini, millatni o'z xolidan xabar olib uyg'onish lozimligiga da'vat etadi.

Kelingiz yoshlar, ziyolilar bu kun g'ayrat qiling,

Uxlaganlarni agar qodir esak uyg'otamiz.

Bunda esa xalqning birlashishi, ziyoli qatlam vakillarining g'ayrat qilishi lozimligi, uxlagan xalqni uyg'otish lozimligi, Hamza ta'biri bilan aytganda o'zbek elining asli taraqqiyot vaqtida ko'p uxlamasligi kerakligini aytib o'tadi.

Qodiriyning asarlarida faqatgina davr muammolari emas, balki oddiy o'zbek xalqining milliy urf-odatlarini, milliy qadriyatlarini, turmush tarzi voqealari ifodalangan edi. Misol uchun, yozuvchining "Uloqda" hikoyasi mana shunday asarlar sirasiga kiradi. Bu hikoya o'zbek realistik adabiyotining dastlabki namunalardan hisoblanib, asardagi voqealar haqqoniy va jonli tarzda yotilganligi bilan ham ahamiyatli. Oybek ta'biri bilan aytganda "Bu asar "Juvonboz" va boshqa asarlariga tenglashtirib bo'lmaydigan asar. Voqealarni ochish, bularning inkishofi yechilishi Ovro'pa novella forma ravishidir. Kishilarning portreti aniq, qabartib beriladi". Asarda o'zbek xalqining go'zal, ammo ayni paytda unutilib ketilayotgan uloq o'yini va bu o'yin orqali xalq hayotining ayrim jabhalari yozuvchi tomonidan mahorat bilan qalamga olinadi.

NATIJALAR. Ayonki, mustaqillik yillaridan so'ng jadidlar hayotini o'rganish, ularning ma'naviy merosini chuqur tahlil etish, asarlarini qayta to'ldirish va nashr etish ishlari amalga oshirilmoqda. Zero, dastlab Oybek tomonidan boshlangan mazkur izlanishlar chog'ida Qodiriy shaxsiyati yanada mukammallashti. Ibrohim Mirzayev, Umarali Normatov, Ahmad Aliyev, Xadicha Lutfullayeva, Nabijon Boqiy singari ijodkorlar ham Oybekning bu xayrli ishlarini davom ettirishdi. Ularning fidokorona ilmiy va

targ'ibotchilik faoliyatlari tufayli o'zbek adabiyotshunosligida qodiriyshunoslik fan tarmog'i yuzaga keldi. Biz qodiriyshunoslik ilmiga katta hissa qo'shgan olim va jurnalistlarning davr po'rtanalarida o'z qimmatini yo'qotmagan asarlaridan barakali foydalanish va ulardan olinajak adabiy-tarixiy va adabiy-nazariy lavhalarini ular nomi bilan e'lon qilish niyatidamiz[4].

XULOSA. Bugun biz yangicha qarash, yangi maqsad va yangi O'zbekiston jamiyatini qurar ekanmiz, bu borada uzoq yillik o'tmishimiz, ajdodlarimiz va yuqorida keltirilgan jadid bobokalonlarimiz fikriga tayanib mutlaqo tarqqiydashgan yangicha davlat yaratishimiz mumkin. Keltirilgan mazkur maqolada esa bu harakat va yo'nalishlarning ayrimlari izohlangan bo'lib, bunda jadidlar harakati badiiy asarlar, umuman olganda adabiy jarayonlar bilan qiyoslab tahlil etildi.

Jadidlar merosini o'rganish, ularning yo'lini sobit davom etish muhim jarayon hisoblanadi. Boisi, ular taraqqiyot uchun kurashgan, o'z tariximiz, tilimiz va qadriyatlarimizni chuqur anglashga yordam bergan, yurt taqdiri uchun harakat qilgan shaxslar hisoblanadi. Shu sababdan bugun biz yangicha jamiyat barpo etish orzusida ekanmiz, bu borada esa jadidlarimiz tutgan yo'l va g'oyalarni

o'zimizga dasturulamal qilsak, borayotgan yo'limiz va maqsadimizda aslo yangilishmaymiz. Zero, "Jadidlar g'oyalari – Yangi O'zbekiston strategiyasi bilan hamohangdir"[5].

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh. Mirziyoyev "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" T-2017.
2. Jadidizm. Ensiklopedik lug'at. T-1988. 271-b.
3. B. Qosimov. O'zbekistonda jadidchilikning o'rganilishi haqida. T-1977.12-b.
4. O'zbekiston adabiyoti va san'ati gazetasi. 2013-yil. Ahmedov, Sirojiddin; Rajabov, Qahramon (2000-2005).
5. Jadidchilik. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
6. O'zbekistonning yangi tarixi. 1-kitob T- 2000.
7. Abdulla Qodiriy tanlagan asarlari T-1992.
8. B. Qosimov "Milliy uyg'onish" T-2004.
9. B. Irzayev. O'zbek yoshlari va xorijiy ta'lim. T.:2018;
10. Oybek. Abdulla Qodiriy ijod yo'li. T.:1979.
11. <https://tafakkur.net>
12. <https://www.ziyouz.uz>

